

Αθανάσιος Δούλης

Αρχιτέκτων μηχανικός, μεταπτυχιακός φοιτητής

Μεταβυζαντινοί ναοί Κρωπίας

ΑΝ ΔΕΧΤΟΥΜΕ ΩΣ βάσιμες τις απόψεις που διατυπώνουν ότι στο πέρασμα από την πρώιμη στην όψιμη περίοδο της Τουρκοκρατίας, για αριθμό αιώνων, ορισμένα χαρακτηριστικά των ναών αλλάζουν, μεταξύ αυτών τα ποδαρικά των σφενδονίων, στο εσωτερικό, που παραλείπονται¹, τότε ο Άγιος Κωνσταντίνος Λαμπρικών, ο Άγιος Δημήτριος Κουρσαλά, ο Προφήτης Ηλίας Υμηπτού, ο Άγιος Σπυρίδωνας και Άγιος Κωνσταντίνος και ο Άγιος Βασίλειος και Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, που παρουσιάζουν τέτοια, από απλά έως πιο επιτηδευμένα, ανήκουν στην πρώτη περίοδο. Για τον ίδιο λόγο θα πρέπει να γίνει αναχρονολόγηση και για τον Άγιο Αθανάσιο Κορωπίου, τον Προφήτη Ηλία Προφάρτα και τις μεταβυζαντινές φάσεις του Άγιου Μόδεστου και του Αγίου Γεωργίου Μεταμόρφωση από τη δεύτερη στην πρώτη μεταβυζαντινή περίοδο.

Αν ευσταθούν οι ισχυρισμοί ότι κατά τη διάρκεια της αρχιεροσύνης των μητροπολιτών της Αθήνας, Ανθιμου 5ου (1693-1699) και Ανθιμου 6ου (1741-1764), συντελείται «άνθιση της αγροτικής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής» στην Αττική² τότε ορίζεται με ακρίβεια δεκαετίας η πιθανή χρονολόγηση των ναών του Κορωπίου που χτίστηκαν στην όψιμη μεταβυζαντινή περίοδο (Αγία Παρασκευή Καρελά, Άγιος Γεώργιος Κουρσαλά, Παναγία στο Θήπι, η μεταβυζαντινή φάση του Άγιου Ανάργυρου, οι τελευταίες οικοδομικές φάσεις του Προφήτη Ηλία Υμηπτού και του Αγίου Νικόλαου στην Κόντρα). Η Μονή Αγίας Τριάδος έχει χτιστεί το 1791 βάσει κτητορικής επιγραφής.

1. Νίκος Παπαγιαννάκος, «Η άνθιση της αγροτικής εκκλησιαστικής Αρχιτεκτονικής κατά το 18ο αιώνα στο Μαρκόπουλο Μεσογαίας», *Πρακτικά ΙΑ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Ατικής*, Σπάτα 2006, 424-427.

2. Παπαγιαννάκος, ό.π., 437-438.

Ξυλόστεγες βασιλικές, χωρίς σφενδόνια, χωρίς ποδαρικά

Αν δεχτούμε ότι το σφενδόνιο του Άγιου Παντελεήμονα είναι μεταγενέστερο από την αρχική οικοδόμηση του ναού³, τότε μαζί με τον Άγιο Ιωάννη Πρόδρομο παρουσιάζουν ομοιότητα, όσον αφορά τις αναλογίες, τις διαστάσεις, τον τύπο και την κατασκευαστική λογική της στέγασης με στέγη χωρίς σφενδόνια, με το ναό της Παναγίας Σκουπέρη, που υποστηρίζεται ότι χτίστηκε την πρώτη μεταβυζαντινή περίοδο⁴. Ενδεικτικά αναφέρω τις αναλογίες των ναών: Παναγία Σπουπέρη – 1.76, Άγιος Παντελεήμονας – 1.84 και Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος – 2.15. Τέλος, ειδικά, για τους δύο πρώτους, η μικρή απόσταση, που τους χωρίζει, μπορεί να καταστήσει πολύ πιθανή την υπόθεση της κατασκευής τους σε πολύ κοντινούς χρόνους και από το ίδιο συνεργείο, ενώ δεν μπορούμε να υποθέσουμε ποιος χτίστηκε πρώτος. Η διαφορά τους είναι ότι ο Άγιος Παντελεήμονας έχει ημικυκλική κόγχη, ενώ η Παναγία Σκουπέρη ημιεξαγωνική. Εργασίες αποκατάστασης και ανασκαφική έρευνα γύρω από τον Άγιο Παντελεήμονα ίσως δώσουν απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα, που μπορεί να αποκαλύψουν, ίσως, παρόμοιο παρεκκλήσι στα βόρεια, όπως στην Παναγία Σκουπέρη. Η Παναγία Αμάχαιρη Κερατέας, ο Άγιος Γεώργιος Παλαιάς Φωκαίας και η Αγία Τριάδα Σπάτων πιθανόν συγγενεύουν με τους τρεις παραπάνω ναούς, γιατί παρουσιάζουν παρόμοια κατασκευή, διαστάσεις και αναλογίες.

Στην περίπτωση της Παναγίας στο Θήτι συνδυάζεται η πιο απλή (μονόχωρη, με ξύλινη στέγη και χωρίς σφενδόνια και ποδαρικά) κατασκευή, με τις ελάχιστες διαστάσεις. Προφανώς, οι οικοδόμοι της δεν είχαν ιδιαίτερες αρχιτεκτονικές προθέσεις, ούτε κάποιο συγκεκριμένο πρότυπο, καθώς τα στοιχεία που την απαρτίζουν υπάρχουν άφθονα στην τοπική λαϊκή αρχιτεκτονική και εκτελούνται χωρίς ιδιαίτερες απαιτήσεις. Συγγενικός ναός με την Παναγία είναι πιθανόν ο Άγιος Ανδρέας Παιανίας, γιατί έχει παρόμοια κατασκευή, διαστάσεις και αναλογίες.

Ξυλόστεγες βασιλικές, με σφενδόνια, χωρίς ποδαρικά

Η Αγία Παρασκευή Καρελά φαίνεται πως συγγενεύει με τον Άγιο Γεώργιο Κουρσαλά, καθώς έχουν παρόμοιο πλάτος και ύψος, τα σφενδόνιά τους δεν παρουσιάζουν ποδαρικά, ενώ το σχήμα της κάτοψής τους, με τους μακρούς τοίχους να συγκλίνουν προς ανατολικά, είναι παρόμοιο. Απ' ό,τι φαίνεται, μάλλον οι ναοί κατασκευάστηκαν σε κοντινούς χρόνους και ίσως από το ίδιο συνεργείο, ενώ δεν μπορούμε να υποθέσουμε ποιος χτίστηκε πρώτος. Οι διαφορές τους είναι το μεγαλύτερο πάχος της τοικοποιίας του Αγίου Γεωργίου Κουρσαλά και οι τρεις

3. Παρουσιάζεται αξονικά πάνω από το τέμπλο και είναι από οπλισμένο σκυρόδεμα. Μεγάλο μέρος του ναού είναι νεότερη κατασκευή.

4. Χαράλαμπος Μπούρας – Αθηνά Καλογεροπούλου – Ρένα Ανδρεάδη, *Εκκλησίες της Αττικής*, Αθήνα 1969, 15-16.

αναβαθμοί στο εσωτερικό. Τέλος, το οξυκόρυφο σφενδονίο του, μας οδηγεί να υποθέσουμε, ίσως, οθωμανικές επιδράσεις. Ο Άγιος Παντελεήμονας Παιανίας και η Αγία Παρασκευή Σπάτων πιθανόν συγγενεύουν με τους παραπάνω ναούς, γιατί έχουν παρόμοια κατασκευή, διαστάσεις και αναλογίες.

Ξυλόστεγες βασιλικές, με σφενδόνια, με ποδαρικά

Ο Άγιος Κωνσταντίνος Λαμπρικών παρουσιάζει συγγένεια με τον Άγιο Πέτρο Κορωπίου καθώς έχουν όμοιες αναλογίες, ύψος και κατασκευή με ενισχυτικά τόξα, που παρουσιάζουν ποδαρικά. Ο Άγιος Πέτρος έχει αναλογία διαστάσεων 1,44 και ο Άγιος Κωνσταντίνος Λαμπρικών 1,64, ενώ παρουσιάζουν πανομοιότυπη δι-αμόρφωση στο σφενδόνιο, με το τόξο να υποχωρεί μόνο στα δυτικά σε σχέση με την παραστάδα και το ποδαρικό. Οπότε είναι πολύ πιθανό, και εδώ, να χτίστηκαν από το ίδιο συνεργείο και σε κοντινούς χρόνους, ενώ δεν μπορούμε, όμως, να υποθέσουμε ποιος χτίστηκε πρώτος. Από ό,τι φαίνεται οι ναοί πιθανόν, επίσης, συγγενεύουν με τον Άγιο Ιωάννη Πρόδρομο Κουβαρά, με τον Προφήτη Ηλία Παιανίας, τον Άγιο Γεώργιο Κόχλα Σπάτων και τον Προφήτη Ηλία Λεγραινών Κερατέας, καθώς έχουν παρόμοια κατασκευή, διαστάσεις και αναλογίες και θα μπορούσαμε, ίσως, να εικάσουμε την οικοδομική δραστηριότητα ενός συνεργείου σε όλη σχεδόν την Μεσογαία.

Όσον αφορά τα πρότυπα των μεταβυζαντινών φάσεων του Άγιου Ανάργυρου, του Αγίου Μόδεστου και του Αγίου Γεωργίου Μεταμόρφωση λίγα μπορούμε να υποθέσουμε, καθώς πρόκειται για επεκτάσεις υπάρχουσων κατασκευών. Για τους δύο πρώτους μεν, επέκταση της τοικοποιίας της κόγχης και για τον τελευταίο δε, του νάρθηκα. Παρόλα αυτά, πιθανόν, η μεταβυζαντινή οικοδομική φάση του Αγίου Μόδεστου συγγενεύει με την Παναγία Κουτάλα Μαρκοπούλου, γιατί έχουν παρόμοια κατασκευή, διαστάσεις και αναλογίες. Η θλάση της στέγης στον Άγιο Ανάργυρο, από την άλλη, είναι άλλη μια ένδειξη ότι αυτή η οικοδομική φάση του ναού έλαβε χώρα στην όψιμη μεταβυζαντινή περίοδο.

Όσον αφορά τη Γέννηση Χριστού, πολλά στοιχεία μας οδηγούν στην εικασία της τοποθέτησής της αρχικής κατασκευής του ναού στα βυζαντινά χρόνια. Αυτά είναι τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη στο δάπεδο, τα μαρμάρινα ποδαρικά του σφενδονίου και κυρίως το μαρμάρινο τέμπλο. Ένα άλλο στοιχείο όμως που εγείρει ερωτήματα είναι το μεγάλο ύψος εσωτερικά του ναού που φτάνει τα 5 μέτρα, πράγμα σπάνιο για τις βασιλικές της Μεσογαίας. Μια υπόθεση εργασίας θα μπορούσε να είναι ο ναός να χτίστηκε στην υστεροβυζαντινή(;) περίοδο, όπως η Παναγία Μερέντα Μαρκοπούλου, καθώς έχουν εξίσου μεγάλο ύψος και στενή όψη, αλλά όμως η Παναγία Μερέντα είναι θολωτή και χωρίς σφενδόνια. Μια άλλη υπόθεση εργασίας θα μπορούσε να είναι ο ναός να χτίστηκε στη θέση φράγκικου πύργου, που ύστερα από μετατροπές πήρε τη μορφή εκκλησίας, μιας και το σχήμα

της κάτοψης συμβάλλει σε μια τέτοια υπόθεση. Είναι γνωστό ότι στη Μεσογαία αφθονούσαν οι πύργοι και δύο σώζονται ακόμα στο λόφο Λιάδα και στη Βραώνα Μαρκοπούλου και σχετίζονταν με την αγροτική ζωή του φεουδαρχικού συστήματος που επέβαλαν οι Γάλλοι δούκες de la Roche (1204-1311). Ακόμη γνωρίζουμε ότι έχει καταστραφεί ο πύργος Φιλιάτη, που βρισκόταν στην ευρύτερη περιοχή της Γέννησης Χριστού⁵. Επίσης, γνωρίζουμε ότι ο βόρειος τοίχος του σημερινού νάρθηκα αποτελούσε μέρος της περιτοίχισης που χρησίμευε ως στάβλος, πράγμα πολύ συνηθισμένο στους φράγκικους πύργους, που είχαν χαρακτήρα πύργου – κατοικίας⁶. Στο ίδιο συνηγορεί και το τοξωτό άνοιγμα, που ενοποιεί τους δύο χώρους. Ακόμη, παρόμοια περίπτωση αποτελεί ο πύργος του Λημικού, που μετατράπηκε σε εκκλησία του Αγίου Λουκά⁷. Αν όλα αυτά τα συνδυάσουμε με τα ευρήματα του κάστρου που ήρθαν στο φως στο, γεωγραφικά κομβικό, λόφο του Χριστού, που υποστηρίζεται ότι χτίστηκε το 13ο – 14ο αι.⁸, κατανοούμε τη σπουδαιότητα της ανέγερσης ενός πύργου σε αυτό το σημείο. Οπότε, καταλήγοντας, η Γέννηση Χριστού ίσως χτίστηκε πάνω στα ερείπια φράγκικου πύργου, που καταστράφηκε από κάποια αιτία. Την περίπτωση της φυσικής καταστροφής θα πρέπει να την απορρίψουμε, γιατί τότε, λογικά, οι δούκες θα φρόντιζαν να επισκευάσουν τον πύργο και να αποδεχτούμε, τελικά, την ανθρωπογενή καταστροφή, σχετιζόμενη, μάλλον, με πολεμική επιδρομή, ίσως των επόμενων Λατίνων κατακτητών, αχρηστεύοντας τον πύργο, τον οποίο στη συνέχεια, αξιοποίησε ο ντόπιος πληθυσμός. Τη χρονολογία αυτής της μετασκευής δεν γνωρίζουμε, ίσως, τότε, πάντως, μετά το 1311. Εργασίες αποκατάστασης και αρχαιολογική έρευνα γύρω από το ναό ίσως δώσουν απαντήσεις σε αυτές τις εικασίες. Ο Άγιος Παντελεήμονας στην Ανάβυσσο παρουσιάζει παρόμοιες διαστάσεις με τη Γέννηση Χριστού, παρόλα αυτά όμως, μάλλον συγγενεύει με την Παναγία Μερέντα Μαρκοπούλου παρά με τη Γέννηση Χριστού, καθώς έχουν παρόμοια κατασκευή, διαστάσεις και αναλογίες.

Δίκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές με δύο στέγες

Όσον αφορά τους δύο δισηπόστατους ναούς, τον Άγιο Σπυρίδωνα και Άγιο Κωνσταντίνο και τον Άγιο Βασίλειο και Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, οι διαστάσεις είναι σχεδόν πανομοιότυπες, καθώς και η διαμόρφωση των ποδαρικών των τόξων και των σφενδονίων. Όμως η παρουσία παραστάδων στον Άγιο Βασίλειο, που εξέχουν ελάχιστα από το βόρειο και νότιο τοίχο, μας οδηγούν να υποθέσουμε ότι

5. Ελένη Γκίνη-Τσοφοπούλου, *Μεσογαία. Ιστορία και πολιτισμός των Μεσογείων Αττικής*, Αθήνα 2001, 183-185.

6. Ελπίδα Χαίρη - Παπαγιαννάκου, «Ο ρόλος των μεσαιωνικών πύργων στη ΝΑ. Αττική», *Πρακτικά ΙΕ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής*, Καλύβια Θεορικού Αττικής 2015, 654-656.

7. Χαίρη Παπαγιαννάκου, *ό.π.*, 657.

8. Νίκος Βασιλάτος, *Κάστρα και Οχυρώσεις της Αττικής*, Αθήνα, 1995, 49-51.

ίσως κατασκευάστηκαν, μεν, σε κοντινούς χρόνους, αλλά, δε, μάλλον, όμως, από διαφορετικό συνεργείο. Επίσης, μπορούμε να δεχτούμε ότι έπονται χρονολογικά της Παναγίας Κουρσαλά, μιας και ήταν χωριοκκλησιά του Κουρσαλά, ενώ ποιος από τους δύο χτίστηκε πρώτος δεν μπορούμε να το υποθέσουμε. Ακόμη, είναι εμφανές ότι τα παρεκκλήσια είναι σύγχρονα με την αρχική κατασκευή των κυρίως ναών και όχι μεταγενέστερες επεκτάσεις. Η μελέτη συσχετισμού των δύο ναών με άλλους παρόμοιους της Μεσογαίας δεν αποδίδει αποτέλεσμα, γιατί τα τρία κλίτη της Παναγίτσας στο Λιόπεσι στεγάζονται με μία ενιαία δίκλινη ξύλινη στέγη, το βόρειο παρεκκλήσι της Αγίας Παρασκευής Παιανίας δεν είναι σύγχρονο με την αρχική κατασκευή του κυρίως ναού, τα κλίτη της Αγίας Τριάδας Μαρκοπούλου είναι θολωτά, το ίδιο και για τα κλίτη της Αγίας Παρασκευής και Αγίας Θέκλας Μαρκοπούλου, τα οποία από ό,τι φαίνεται δεν πρέπει να έχουν και σύγχρονη κατασκευή. Θα μπορούσαμε, συνοψίζοντας, να δεχτούμε ότι οι οικοδόμοι των ναών, χρησιμοποιώντας την υπάρχουσα τεχνογνωσία (σφενδόνια με ποδαρικά και ξύλινη στέγη) εκτέλεσαν το πρότυπο του δίκλιτου ναού, σε μια προσπάθεια να τον αναπαράγουν, βασισμένοι στη μορφή των ήδη υπάρχοντων δίκλιπων ναών στη Μεσογαία, παρ' όλες τις διαφορές και τις οικοδομικές φάσεις που παρουσιάζουν, και πραγματοποίησαν, τελικά, δύο παραλλαγές του τύπου, μοναδικές για την Μεσογαία.

Θολωτές βασιλικές χωρίς αβαθείς κόγχες, με σφενδόνια, με ποδαρικά

Δεχόμενοι ότι ο οικισμός Φιλιάτη ήταν σύγχρονος του Κουρσαλά, τότε ο Άγιος Δημήτριος Κουρσαλά, ως χωριοκκλησιά του, πρέπει να χτίστηκε την πρώτη μεταβυζαντινή περίοδο. Ο παρακείμενος Άγιος Ιωάννης χτίστηκε πρόσφατα πάνω στη θέση του προϋπάρχοντος, επίσης, μεταβυζαντινού ναού, για τη χαμένη μορφή του οποίου και τα πρότυπά του δεν μπορούμε παρά υποθέσεις να κάνουμε. Οι μόνες θολωτές βασιλικές του Κορωπίου, ο Άγιος Δημήτριος Κουρσαλά και ο Άγιος Αθανάσιος, φαίνεται πως συγγενεύουν. Τους χωρίζει μικρή απόσταση, έχουν παρόμοιο πλάτος, ύψος και τα ποδαρικά του Αγίου Αθανασίου ομοιάζουν με αυτά του δυτικού σφενδονίου του Αγίου Δημητρίου. Οπότε, και εδώ, υποθέτουμε πως μπορεί να χτίστηκαν σε κοντινούς χρόνους και ίσως από το ίδιο συνεργείο. Διαφοροποίηση αποτελεί το ύψος εσωτερικά του τεταρτοσφαιρίου του Αγίου Αθανασίου, που είναι μεγαλύτερο, φτάνοντας, σχεδόν, έως το θόλο. Σε αυτήν την περίπτωση, μάλλον, όμως, συμβαίνει το ανάποδο από ό,τι στους ναούς στο κέντρο του Κορωπίου, δηλ. προηγείται ο μικρός ναός και όχι ο μεγάλος, με τον Άγιο Αθανάσιο να αποτελεί το πρότυπο του Αγίου Δημητρίου. Στην ουσία οι οικοδόμοι του Αγίου Δημητρίου επανέλαβαν το πρότυπο της θολωτής μονόκωρης με σφενδόνια βασιλικής και αντί για ένα σφενδόνιο κατασκεύασαν τρία, αντιγράφοντας τις διαστάσεις του Αγίου Αθανασίου, επιμηκύνοντάς τον προς ανατολάς. Λόγω πιθανής δημογραφικής

αύξησης του οικισμού Φιλιάτη, ο Άγιος Αθανάσιος κατέστη, μάλλον, ανεπαρκής, πράγμα που οδήγησε, τελικά, στην οικοδόμηση του Αγίου Δημητρίου. Πράγματι, η λογική λέει ότι, αν ο Άγιος Δημήτριος προϋπήρχε, τότε η ανοικοδόμηση ενός ακόμη, και μάλιστα μικρότερου, ναού, σε μικρή απόσταση, δεν θα αποτελούσε λογική αλληλουχία. Σε κάθε περίπτωση πάντως η οικοδόμηση του προτύπου πρέπει να συνέβη κοντά χρονικά με την παραλλαγή του, όχι πριν από τα μέσα του 16ου αι., ημερομηνία ίδρυσης των οικισμών Κουρσαλάς και Φιλιάτη. Η παρουσία του Αγίου Ιωάννη, όμως, (ακριβώς απέναντι από τον Άγιο Δημήτριο) περιπλέκει κάπως τα πράγματα. Αν γνωρίζαμε περισσότερα για τα χαρακτηριστικά του ναού θα είχαμε τη δυνατότητα να κάνουμε πιο ολοκληρωμένες εικασίες. Προηγούμενος μελετητής υποστηρίζει ότι ο Άγιος Δημήτριος είναι της ίδιας εποχής με την αρχική οικοδομική φάση της Παναγίας Κουρσαλά⁹. Αν ισχύει αυτό, τότε, οι παραπάνω εικασίες θέλουν αναδιατύπωση. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η αποκατάσταση των ναών και η αρχαιολογική έρευνα γύρω από αυτούς είναι απαραίτητη. Η Αγία Παρασκευή Ντάγλα Μαρκοπούλου πιθανόν συγγενεύει με τους δύο παραπάνω ναούς γιατί έχει παρόμοια κατασκευή και διαστάσεις με αυτούς. Παρόλο που οι δρομικοί ναοί του Μαρκοπούλου είναι όλοι θολωτοί, εκτός, μόνο, της Παναγίας Κουτάλα, ο μόνος ναός που έχει αυτά τα χαρακτηριστικά των ναών του Κορωπίου είναι η Αγία Παρασκευή Ντάγλα. Η μελέτη της ίσως δείξει εάν η μορφή του θολωτού ναού του Κορωπίου εισήχθη από το Μαρκόπουλο, όπως θα περίμενε κανείς, ή έγινε το ανάποδο, τουλάχιστον όσον αφορά την Αγία Παρασκευή.

Τρουλαίοι ναοί

Ο Προφήτης Ηλίας Υμπτού (συνεπτυγμένος σταυροειδής εγγεγραμμένος, της Α΄ παραλλαγής) παρουσιάζει αιγιματική χρονολόγηση και ίσως διάφορες οικοδομικές φάσεις. Είναι εμφανής η διαφοροποίηση, έστω και πίσω από το ασβέσωμα, της τοικοποιίας του νότιου τοίχου, που έχει πιο πρόχειρο και ανόργανο χαρακτήρα, και πλαισιώνεται με πεζούλια, στα οποία έχουν εντοιχιστεί spolia, με την τοικοποιία του υπόλοιπου ναού, που έχει πιο ολοκληρωμένη μορφή στο τελειώμά της. Αν κρίνει κανείς από τα χαρακτηριστικά της τοικοποιίας του νότιου τοίχου και τη θέση των αντηρίδων, που δεν πρέπει να είναι σύγχρονες με την κατασκευή του, ο ναός μπορεί να έχει και βυζαντινή φάση, όπως συμβαίνει και στον Άγιο Ανάργυρο Κορωπίου. Η αναλογία των διαστάσεών τους είναι 1.44 – ο Προφήτης Ηλίας και 1.31 – ο Άγιος Ανάργυρος. Για τον τελευταίο γνωρίζουμε ότι αρχικά ήταν δικιόλιος σταυροειδής εγγεγραμμένος τρουλαίος ναός, πράγμα που μας απομακρύνει

9. Μαρία Γιάγκου-Δημαγκίκα, «Αρχιτεκτονικές φάσεις του Ιερού Ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου Κορωπίου κατά τη διάρκεια της ιστορίας του», *Πρακτικά ΙΓ΄ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Καλύβια Θεοικού Αττικής 2010*, 537-544.

τελικά από μια πιθανή συγγένεια μεταξύ των δύο ναών. Η μελέτη συσχετισμού του ναού με άλλους συνεπτυγμένους στη Μεσογαία δεν δείχνει να υπάρχει κάποιος άλλος συγγενικός ναός με αυτόν. Το πιθανό πρότυπο του Προφήτη Ηλία μάλλον βρίσκεται, τότε, εκτός Μεσογαίας και επειδή ο τρούλος του έχει μεγάλες διαστάσεις εικάζουμε μάλλον οθωμανικές επιδράσεις. Οπότε είναι πιθανό τμήματα της ανωδομής, ο βόρειος, ο δυτικός και ο ανατολικός τοίχος, μαζί με την κόγχη, να επισκευάστηκαν την πρώτη μεταβυζαντινή περίοδο, ενώ ο τρούλος την όψιμη. Χρίζει μελέτης αποκατάστασης, η οποία δύναται να δώσει απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα. Εξετάζοντας την κάτοψη παρατηρούμε την ασυμμετρία της διαμόρφωσης της ΝΑ γωνίας του ναού και εικάζουμε την ενσωμάτωση επί τόπου τμήματος του προϋπάρχοντος Ιερού στην τοικοποιία, επιβεβαιώνοντας τις παρατηρήσεις του προηγούμενου μελετητή¹⁰. Η παρουσία των αντηρίδων, η μια από τις οποίες εφάπτεται στο τμήμα που υποθέτουμε ότι βρίσκεται το αρχαίο μέλος, αυξάνουν ακόμη περισσότερο τις πιθανότητες αυτή η άποψη να ευσταθεί.

Ο Άγιος Νικόλαος στην Κόντρα φαίνεται πως συγγενεύει με τον Άγιο Δημήτριο Σαρωνικού, καθώς έχουν παρόμοιο τύπο (τρίκογχος) και έχουν παρόμοιο πλάτος. Η διαφορά τους είναι ότι ο Άγιος Δημήτριος έχει μεγαλύτερο ύψος και είναι πιο επιμήκης. Ακόμη, έχουν παρόμοια στήριξη του τρούλου, που δεν γίνεται κατευθείαν στα μέτωπα των κογχών, αλλά σε τόξα πλατύτερα κατά 0.40 μ. Ίσως, τότε, ο Άγιος Νικόλαος χτίστηκε την ίδια περίοδο που θεωρείται ότι επισκευάστηκε ο Άγιος Δημήτριος (16ος – 17ος αι.) και ίσως από το ίδιο συνεργείο, αντιγράφοντας τη μορφή του. Παρόλο που ο τύπος του Προφήτη Ηλία στην Στρογγύλη είναι ελεύθερος σταυρός, παρουσιάζει πανομοιότυπες διαστάσεις σε επίπεδο κάτοψης με τους δύο προηγούμενους και ιδιαίτερα με τον Άγιο Νικόλαο. Η διαφορά με αυτούς είναι ότι έχει ποδαρικά στις γενέσεις των τόξων, δεν παρουσιάζει τα παραπάνω τόξα στο εσωτερικό και ότι έχει μικρότερο ύψος. Οπότε είναι προφανές ότι ο ναός είχε πρότυπο έναν από του δύο παραπάνω ναούς και χτίστηκε, ίσως, την πρώτη μεταβυζαντινή περίοδο και αυτός, αλλά μάλλον όμως από διαφορετικό συνεργείο. Ο Άγιος Ιωάννης Θεολόγος Κερατέας πιθανόν συγγενεύει, ως τρίκογχος, με τους παραπάνω ναούς.

SUMMARY

The subject of this study is the presentation of 10 previously unknown post-Byzantine(?) churches at Koropi in eastern Attica. The monuments were compared

10. Νίκος Παπαγιαννάκος, «Νεότερη θεώρηση του Ιερού του Απόλλωνος Προσόπιου στον Προφήτη Ηλία Υμηπτού», *Πρακτικά ΙΔ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής*, Καλύβια Θεοτικού Αττικής 2013, 513-520.

with the rest churches of Koropi and in extend with those of Mesogaia. The study revealed that their shape was based, in terms of typology, morphology and construction, on the previous existing monuments that were close to them. Nonetheless Profitis Ilias Hymettus, Gennisi Xristou, Aghios Spyridonas - Aghios Konstantinos and Aghios Vasileios - Euaggelismos tis Theotokou constitute exceptions.

ΚΟΡΩΠΙ						
Τρίκλιτη Βασιλική						
Όνομασία	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ			ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ		
	Όροφή	Κάτοψη Ιερού	Σφενδόνια	Ανοικοδόμηση	Προσθήκη	Ισοόρηση
Άγιοι Ανάργυροι	Ξυλόστεγη	Ημιεξαγωνική		11ος – 12ος (Μπούρας)	18ος – 20ός	13ος – 18ος
Παναγία Κουρσαλά	Ξυλόστεγη	Ημικυκλική		1302	16ος – 20ός	1732
Μονή Αγίας Τριάδος	Ξυλόστεγη	Ημικυκλική		1791		18ος

ΚΟΡΩΠΙ						
Δίκλιτη Βασιλική						
Όνομασία	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ			ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ		
	Όροφή	Κάτοψη Ιερού	Σφενδόνια	Ανοικοδόμηση	Προσθήκη	Ισοόρηση
Άγιος Σπυρίδωνας και Άγιος Κωνσταντίνος	Ξυλόστεγη	Ημιεξαγωνική	4	16ος	20ός	
Άγιος Βασίλειος και Ευαγγελισμός της Θεοτόκου	Ξυλόστεγη	Ημικυκλική	4	16ος	20ός	

ΚΟΡΩΠΙ						
Τρουλαίοι						

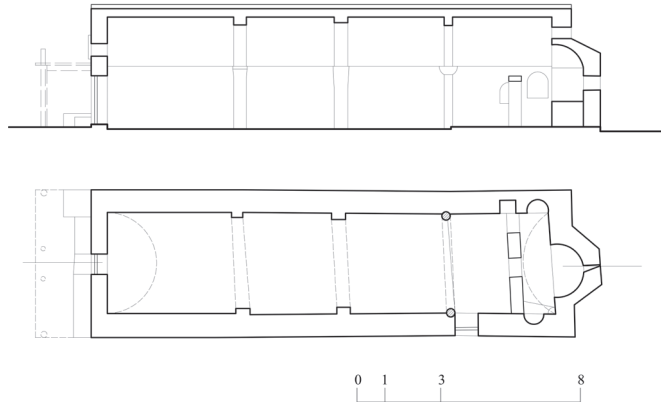
Όνομασία	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ			ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ		
	Οροφή	Κάτοψη Ιερού	Σφενδόνια	Ανοικοδόμηση	Προσθήκη	Ιστορηση
Μεταμόρφωση Σωτήρος	Θολωτή	Ημικυκλική		10ος (Ορλάνδος)		10ος – 11ος
Άγιος Δημήτριος Σαρωνικού	Θολωτή	Ημιεξαγωνική		11ος (Μπούρας)	16ος – 17ος	13ος – 19ος
Άγιοι Ασώματοι	Θολωτή	Ημικυκλική		12ος	20ός	
Προφήτης Ηλίας Υμπίου	Θολωτή	Ημιεξαγωνική		12ος -13ος (;)	16ος – 18ος	
Άγιος Νικόλαος Κόντρα	Θολωτή	Ημικυκλική		16ος – 17ος	18ος	18ος
Προφήτης Ηλίας Προφάρτα	Θολωτή	Ημικυκλική		16ος – 17ος		18ος

ΚΡΩΠΙ						
Δρομική Βασιλική						
Όνομασία	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ			ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ		
	Οροφή	Κάτοψη Ιερού	Σφενδόνια	Ανοικοδόμηση	Προσθήκη	Ιστορηση
Άγιος Μόδεστος	Ξυλόστεγη	Ημιεξαγωνική	1	12ος – 13ος (Μαμαλούκος)	16ος - 20ός	
Άγιος Γεώργιος Μεταμόρφωση	Θολωτή/Ξυλόστεγη	Ημιεξαγωνική	1	13ος (Μπούρας)	16ος – 17ος	13ος – 15ος
Γέννηση Χριστού	Ξυλόστεγη	Ημικυκλική	1	13ος	20ός	
Άγιος Αθανάσιος	Θολωτή	Ημιεξαγωνική	1	16ος	20ός	1768
Άγιος Δημήτριος Κουρσαλά	Θολωτή	Ημιεξαγωνική	3	16ος	20ός	18ος

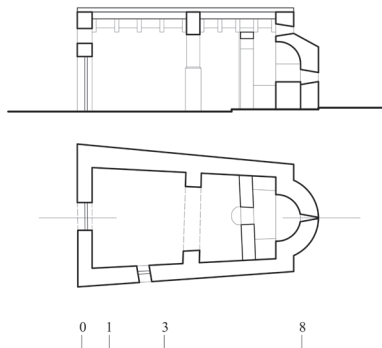
Άγιος Πέτρος	Ξυλόστεγν	Ημικυκλική	1	16ος – 17ος	20ός	17ος
Άγιος Κωνσταντίνος Λαμπρικών	Ξυλόστεγν	Ημικυκλική	1	16ος – 17ος		18ος
Παναγία Σκουπέρν	Ξυλόστεγν	Ημιεξαγωνική		17ος (Μπούρας)		17ος
Άγιος Πατελεήμονας	Ξυλόστεγν	Ημικυκλική	1(,)	17ος	20ός	1764
Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος	Ξυλόστεγν	Ημιεξαγωνική		17ος	20ός	
Παναγία στο Θήπι	Ξυλόστεγν	Ημιεξαγωνική		18ος	20ός	1763
Αγία Παρασκευή Καρελά	Ξυλόστεγν	Ημικυκλική	1	18ος	20ός	
Άγιος Γεώργιος Κουρσαλά	Ξυλόστεγν	Ημικυκλική	1	18ος	20ός	

ΚΟΡΩΠΙ						
Σταυρεπίστεγος						
Ονομασία	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ			ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ		
	Οροφή	Κάτοψη Ιερού	Σφενδόνια	Ανοικοδόμηση	Προσθήκη	Ιστόρηση
Άγιος Λουκάς Λαμπρικών	Θολωτή	Ημικυκλική		12ος	13ος – 14ος	17ος

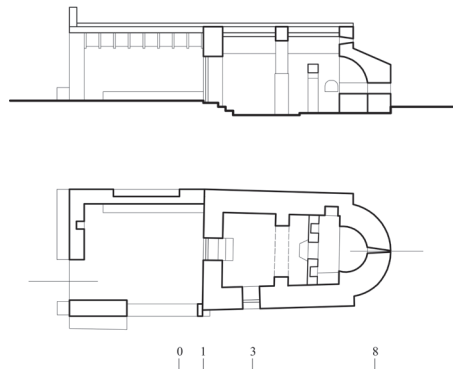
Άγιος Δημήτριος Κουρσαλά στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

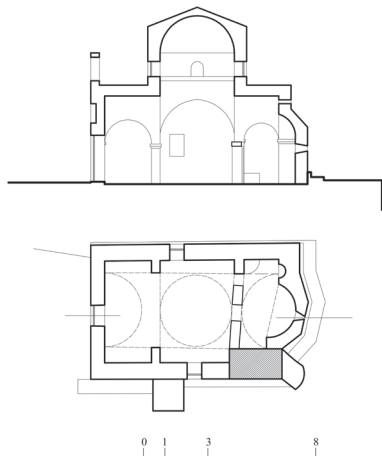
Αγία Παρασκευή Καρελά στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

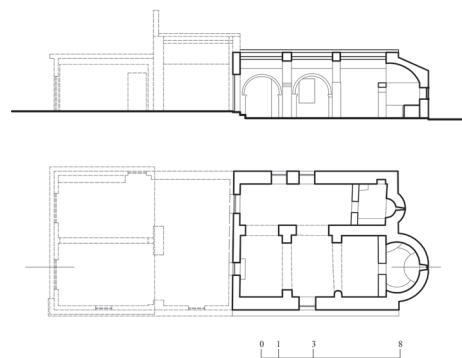
Άγιος Γεώργιος Κουρσαλά στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

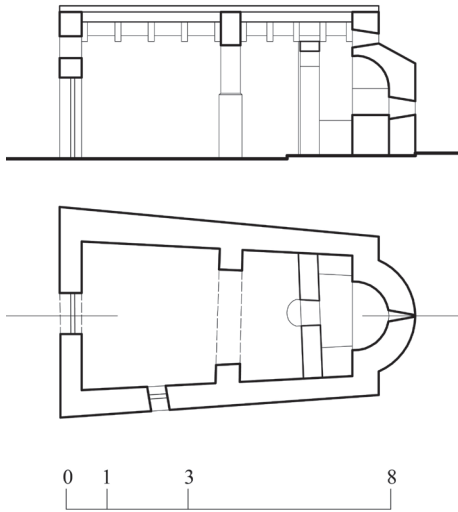
Προφήτης Ηλίας Υμητηού στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

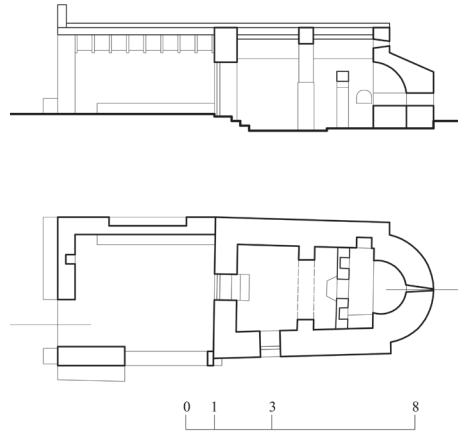
Άγιος Βασίλειος και Ευαγγελιστές της Θεοτόκου στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

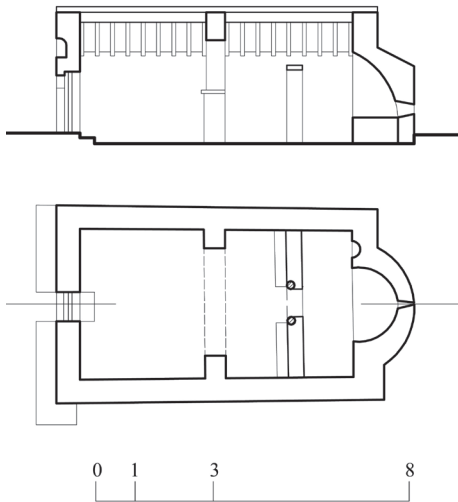
Αγία Παρασκευή Καρελά στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

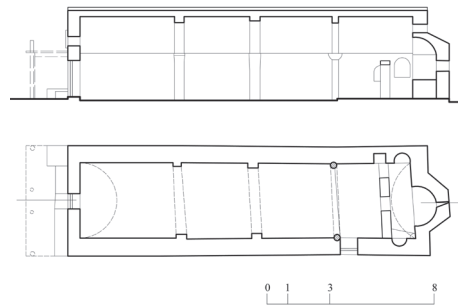
Άγιος Γεώργιος Κουρσαλά στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

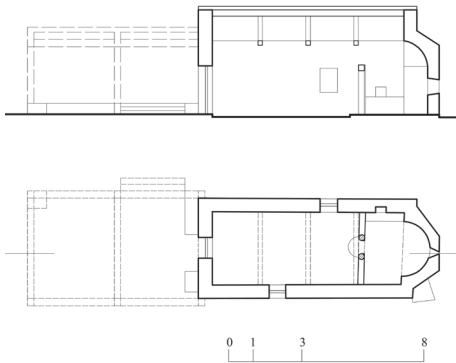
Άγιος Κωνσταντίνος Λαμπρικιών στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

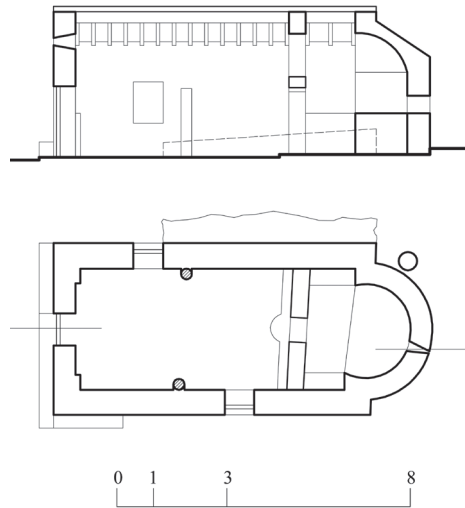
Άγιος Δημήτριος Κουρσαλά στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

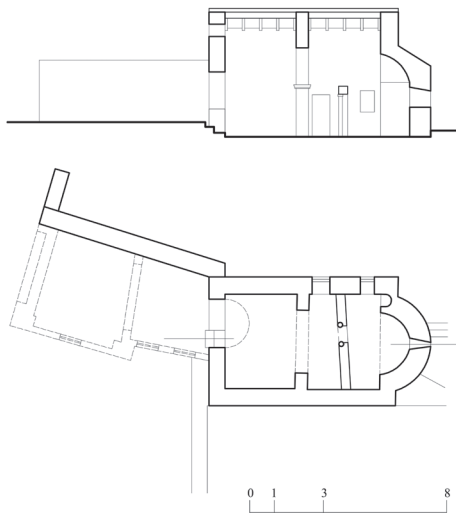
Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

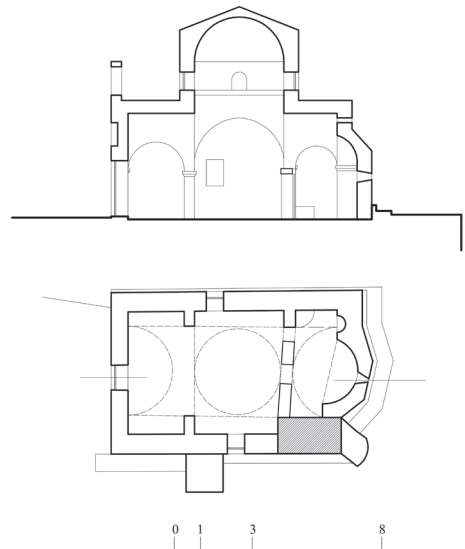
Άγιος Παντελεήμονας στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

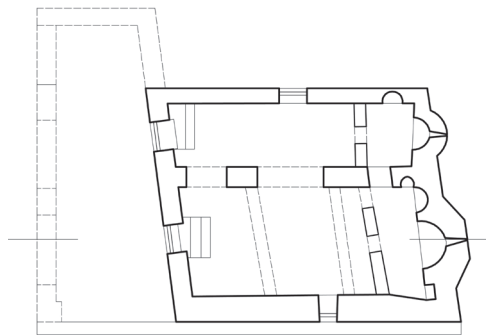
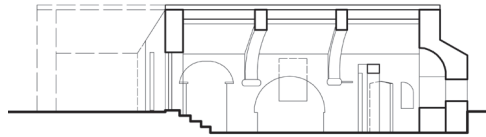
Γέννηση Χριστού στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

Προφήτης Ηλίας Υμητηού στο Κορωπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

Άγιος Σπυρίδωνας και Άγιος Κωνσταντίνος στο Κοροπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

Άγιος Βασίλειος και Ευαγγελισμός της Θεοτόκου στο Κοροπί.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη

